

לסיכום, קובץ המאמרים המכונס באסופה זו מעניק תיאור, גם אם חלקי וטנטטיבי, לתהליכי הביזור וההפרטה שמערכת החינוך עוברת ולהשלכות החברתיות של תהליכים אלה. לעינינו מצטיירת תמונה מטרידה למדי מבחינתם של אלה הרואים במדינה מנגנון שנועד לעודד סולידריות חברתית ולהבטיח לילדיה שוויון הזדמנויות. מדובר במהפכה המסיגה את מערכת החינוך הנהוגה בישראל אף מעבר למצב שהיה קיים טרום הקמתה של המדינה, בתקופת היישוב. כפי שמציין **יובל דרור** במאמרו: "תולדות החינוך העברי ה'פרטי-מגזרי' ו'המעין' ציבורי" בתקופת היישוב": "בתקופה זו התקיים איזון עדין בין הפרטי לציבורי. בתקופה זו התקיימה מערכת חינוך ציבורית או 'מעין ציבורית' הן מבחינת התקצוב והן מבחינת תוכני הלימודים" (עמ' 89). ההשלכות של הפרת האיזון בין הציבורי לפרטי אינן ברורות עדיין כל צרכן, אך ממה שניתן ללמוד מהמאמרים החשובים הכלולים באסופה זו עולה, כי המדינה, כמנגנון שלטוני, נמצאת בתהליכי שינוי רדיקליים. ואולי אין לתחום מאמרים אלה לתחום החינוך. קריאה שלהם מפרספקטיבה אחרת יכולה לראות בהם אספקלריה ייחודית שבה משתקפת המדינה, זו הפושטת צורה ולובשת צורה חדשה. יש כאלה המתלהבים מלבושה החדש של המדינה, ואילו אחרים, שעמם נמנה כותב סקירה זו, מצרים עליו מאוד.

מירב אסף, ערגה הלר, ורד טוהר וענת קינן (עורכות). (2010). מה הסיפור שלך? מודלים לניתוח נרטיבים. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. גבריאלה ספקטור-מרזל

הספר *מה הסיפור שלך? מודלים לניתוח נרטיבים* הכתוב בעברית וערוך בידי חוקרים ישראלים, בוחן את השדה הישראלי ומעשיר את הספרייה ההולכת ומתרחבת על **מחקר איכותני**. בכך הוא מצטרף לשני ספרים ערוכים שראו אור בתחילת שנה זו: האחד מציג שיטות לניתוח נתונים איכותניים (קסן וקרומר-נבו, 2010), והאחר עוסק בהיבטים תאורטיים, מתודולוגיים ויישומיים של מחקר נרטיבי (תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010). לעומת הגיוון המאפיין שני ספרים אלה הן מבחינת הדיסציפלינות שמהן מגיעות החוקרות-הכותבות והן באוכלוסיות ובעולמות התוכן שבהם עוסקים המחקרים המוצגים בהם, הספר שלפנינו בולט באחידותו. ראשית, כל הכותבות, ובכללן העורכות, משתייכות ליחידת המחקר של המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי באר שבע. שנית, כל המחקרים המוצגים באסופה בוחנים את אנשי מכללת קיי, על שתי קבוצות

ההשתייכות העיקריות שלהם: המרצים המלמדים בה והסטודנטים הלומדים בה. לנוכח מאפייני החוקרות ומשתתפי המחקרים גם יחד, טבעי שהכשרת מורים היא עולם התוכן הכללי המקיף את מאמרי האסופה.

לספר פתח דבר, ומופיעים בו תשעה מאמרים אמפיריים ואפילווג. למעט המאמר האחרון, הנושא אופי מתודולוגי, כל האחרים עוסקים בסוגיות של גיבוש זהות והתפתחות מקצועית של סטודנטים להוראה ושל מוריהם, ו/או מתחקים אחר עולמם ותפיסותיהם של המשתייכים לשתי קבוצות אלה. אשר למרצים, הספר מציג מחקר הבוחן את מהלך הקריירה שלהם, מחקר המתבונן על התפתחותם המקצועית כפי שמתוארת במבט רטרוספקטיבי, מחקר המתחקה אחר עולמם האישי של מרצים בעלי תארים מתקדמים בדיסציפלינות שונות ומתמקד בסוגיות של זהות, שייכות ושליטה, ומחקר המנתח נרטיבים שמרצים מספרים במהלך שיעור, תוך בחינת ההקשר שבו סופרו. בהיבט של הסטודנטים, מוצגים מחקר הבוחן את גיבוש זהותם המקצועית, מחקר המנתח את האופן שבו הם תופסים את המכללה, ושני מחקרים המתמקדים בקבוצות ייחודיות של סטודנטים: עולים ובדוים. שני מאמרים אלה מבליטים את הקשר המקרו שהמכללה פועלת בתוכו: ההקשר הרחב של ישראל כמדינת הגירה וההקשר הצר יותר הנובע ממיקומה הגאוגרפי של המכללה בנגב. כמו שני המחקרים הנוספים העוסקים בסטודנטים, גם מחקרים אלה מתמקדים בסיטואציה של המשתתפים כתלמידים במכללה להוראה. אולם שני מאמרים אלה נדרשים גם לסוגיות רחבות יותר: סוגיית הזהות בהגירה/ בעלייה במקרה הראשון וסוגיית השוני התרבותי ויחסי מיעוט-רוב במקרה השני.

התמונה המעמיקה והמפורטת העולה מתוך שמונה מאמרים אלה על אודות הנוף האנושי של מכללה להכשרת מורים היא בעיניי אחת התרומות העיקריות של האסופה. אם נתבונן על המחקרים המדווחים בהם כעל חלקים בשלם, נוכל לראותם כמרכיבים בפרויקט מחקרי רחב יותר של "חקר מקרה" (Stake, 2005). כל אחד מהמחקרים "פותח זום" על היבט ספציפי בחיי המכללה או על עולמה של אחת הקבוצות האנושיות הפועלות בה, וכמו חלק בתצרף תורם להבנת ה"מקרה" השלם של מכללת קיי להכשרת מורים. כבמרבית מחקרי המקרה, גם הנוכחי כולל ייחודיות וייצוגיות בעת ובעונה אחת. חלק מהמחקרים בספר מאירים מאפיינים המייחדים את מכללת קיי ואינם בולטים במכללות אחרות להכשרת מורים. הדוגמה המובהקת היא המחקר על סטודנטים בדוים, אוכלוסייה המאפיינת מכללה זו מפאת מיקומה בבירת הנגב. מחקרים אחרים בספר, בעיקר אלה העוסקים בגיבוש זהות מקצועית ובהתפתחות מקצועית של סטודנטים ומרצים - סוגיות ליבה במחקר על הכשרת מורים - מספקים מבט עומק על קבוצות ועל תופעות האינהרנטיות לחייה של כל מכללה להכשרת מורים, בישראל ואף מחוצה לה.

אם נאמץ פריזמה כזו בעת קריאת המאמרים האמפיריים בספר, אזי ההבטחה של הספר לספק "תמונה מרתקת של האנשים הבונים את מערכת החינוך הישראלית" (ציטוט מגב הכריכה),

ממומשת במידה רבה. תרומה זו, יש לציין, אינה מוארת די הצורך על ידי עורכות הספר. היא הייתה מזדקרת ביתר שאת לו היו מציעות דיון אינטגרטיבי הקושר בין ממצאי המחקרים השונים ומסרטט את התמונה הכוללת העולה מהם על אודות המכללה הספציפית, ומכאן על אודות מערכת החינוך הישראלית. מבחינה זו פרקי הספר מניחים בידינו, הקוראים, את חלקי התצרף, אך מטילים על כתפינו את מלאכת הרכבתו.

אולם בחינת מערכת החינוך הישראלית איננה, כמדומה, המטרה העיקרית של האסופה. כותרת המשנה שלה - "מודלים לניתוח נרטיבים" - מכוונת למטרה מתודולוגית, וכך גם הטקסט בגב הספר, המבטיח כי "נפרשת בפני הקוראים קשת של גישות מחקריות". בפתח הדבר העורכות מזהות מטרה זו כעיקרית, בציינן כי "עיקר הדגש באוסף המאמרים שאנו מצייגות כאן הוא בשיטות המחקר והניתוח השונות והמגוונות שבהן השתמשנו בניסיון להבין את הנרטיבים לעומקם" (עמ' 7). האם היעד המתודולוגי של הספר אכן מושג?

אם נבחן את דברי העורכות כלשונם וכפשוטם, התשובה חיובית. הספר אכן פורש בפני הקוראים "קשת של גישות מחקריות", ומציג מגוון מתודולוגי מרשים. המחקרים המוצגים בו מסתמכים על סוגים שונים של נרטיבים (סיפורי חיים ו"סיפורים קצרים", במונחי העורכות), עושים שימוש בשיטות שונות של איסוף ושל הפקת סיפורים לצורך המחקר (ריאיון, תצפית ובקשה מהמשתתפים לכתוב סיפורים), ומדגימים שיטות מגוונות בפרשנות הנרטיבים. בין אלה נמנות שיטות הרווחות במחקרים נרטיביים, כמו של לבוב (Labov, 1967), של רוזנטל (Rosenthal, 1993) ושל גרגן וגרגן (Gergen & Gergen, 1984), ואחרות המוכרות יותר בתחומים אחרים, כמו הניתוח של לוי-שטראוס (Levi-Strauss, 1967) הלקוח מהאנתרופולוגיה הסטרוקטורליסטית.

אולם קוראים שיפרשו את הבטחת הספר לפרוש "קשת של גישות מחקריות" באופן רחב יותר, כמבקש לערוך היכרות שיטתית עם "מודלים לניתוח נרטיבים", על הרציונל התאורטי שבבסיסם ועל מהלך יישומם - עלולים להתאכזב. מרבית המאמרים בספר מסתפקים בחיבור כללי ותמציתי של המתודולוגיה, ואינם מפרטים את ההנחות התאורטיות שבבסיס שיטות הניתוח. בדרך כלל קשה לשחזר את הדרך שעשו החוקרות מהטקסטים המחקריים לממצאים ולמסקנות, ותהליך זה לא פורט. גם פתח הדבר והאפילוג אינם מספקים דיון שיטתי ומקיף בניתוח נרטיבי. הם אמנם מצביעים על כמה סוגיות כלליות הקשורות בו, כמו הגדרת הנרטיב, סוגים של נרטיבים ונרטיב וזהות, אולם הדיון בנושאים אלה קצר, אינו עומד על מורכבותם ואינו מסתמך די הצורך על ספרות רלוונטית. דוגמה לכך היא הדיון במונח "זהות" באפילוג, שאינו נדרש להתפתחות ההבנה על אודות המונח המרכזי "זהות נרטיבית" ולמחלוקות המרכזיות המאפיינות את השיח בסוגיה זו, למשל: האם נרטיב מבטא זהות או מכונן אותה? (ראו בעניין זה: Alasuutari, 1997).

האם הזהות נבנית ומבוטאת בסיפורי חיים - הסיפורים ה"גדולים" שאנשים מספרים תכופות בהקשרים מחקרניים - או דווקא בסיפורים ה"קטנים" המסופרים בסיטואציות יום-יומיות? (ראו בעניין זה: Bamberg, 2007; Freeman, 2007).

לצד סוגיות שמוזכרות בפתח הדבר ובאפילוג אך נידונות באופן צר מדי, בולטים בהעדרם עניינים שיכולנו לצפות למצוא בהם. הספר מתמקד אמנם במודלים של ניתוח נרטיבים, אולם פן זה איננו מבודד אלא הוא חלק בלתי-נפרד מפרדיגמה מחקרית שלמה. בשל כך היה חשוב להתייחס, ולו בקצרה, לשאלה הבסיסית מהו מחקר נרטיבי ומהם גבולותיו, ולהציג את היסודות האונטולוגיים והאפיסטמולוגיים שמהם הוא יונק. ההתייחסות לניתוח מבלי לעגנו בפילוסופיה שבבסיסו עלולה ליצור את הרושם המוטעה כאילו ניתוח נרטיבי אינו אלא טכניקה. מרבית החוקרים הנרטיבים מתנגדים לתפיסה כזו ומדגישים שניתוח נרטיבי נובע מתפיסת עולם ואדם מגובשת (ראו ספקטור-מרזל, 2010).

אם עיסוק כללי במחקר נרטיבי אינו בנמצא, על אחת כמה וכמה מורגש העדרו של דיון מעמיק בנושא העיקרי: מודלים לניתוח נרטיבים. הדיון בסוגיה זו מתמצה למעשה בסעיף האחרון של פתח הדבר: "מתודות לניתוח הנרטיב: המצוי והרצוי ממבט אישי". כפי שמציינת כותרת זו, הסעיף אכן עוסק במבט האישי של החוקרות, ועומד על תהליך מחקריהן, על הדילמות שאפיינו אותן. מלבד ציון המתודות שנעשה בהן שימוש במחקרים המוצגים בספר, אין כל הידרשות לשאלות בסיסיות בניתוח נרטיבי: מה מאפיין סוג זה של ניתוח? מה מבחין בינו לבין ניתוח איכותני שאינו נרטיבי? כיצד ניתן למפות את השיטות השונות של ניתוח נרטיבי? (ראו בהקשר זה את המיפוי של ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010).

העדר הדיון בשאלות אלה בעייתי, לא רק משום שדיון כזה מתבקש בספר שניתוח נרטיבים הוא נושא המוצהר, אלא גם לנוכח העובדה שהנרטיביות המיוחסת לחלק משיטות הניתוח המודגמות בספר איננה מובנת מאליה. הדוגמה המרכזית היא התאוריה המעוגנת בשדה (Glaser & Strauss, 1967). שיטה זו, הרווחת במחקר איכותני, מבוססת על קטגוריזציה, כלומר פירוק הטקסט לרכיבים בודדים. רציונל זה סותר את העיקרון ההוליסטי, שלדעת חוקרים נרטיבים מרכזיים הוא המאפיין המרכזי של ניתוח נרטיבי והוא שמבחין בינו לבין ניתוחים איכותניים לא נרטיביים (Mishler, 1986; Riessman, 2008). אפשר, כמובן, להתווכח עם עמדה זו ולהצדיק את ההכללה של התאוריה המעוגנת בשדה תחת הכותרת "מודלים של ניתוח נרטיבי". אולם מן הראוי היה להציג בפני הקוראים את המחלוקת סביב סוגיה זו ולדון בה תוך הפניה לספרות רלוונטית.

לנוכח בעיות אלה ראוי לציין לטובה את הפרק "דף תלמוד כמטפורה לטקסט מחקרני". פרק זה הוא יוצא דופן בקבוצת המאמרים האמפיריים, בכך שהממצאים אינם העיקר בו אלא כר

להרגים שיטת ניתוח מקורית. כפי שמציעות המחברות, דף התלמוד הוא מטפורה הולמת לריבוי הפרשנויות במחקר נרטיבי, והוא מאיר את השפעות החוקרים על ממצאי המחקר - סוגיות המצויות בלב לכה של מלאכת הפרשנות הנרטיבית.

בחינה כוללת של התרומה המתודולוגית של הספר מביאה אותי למסקנה שהוא מציג "טעימות מתודולוגיות". הספר מביא לידיעת הקוראים אפשרויות שונות של איסוף נתונים נרטיביים וניתוחם, אולם אלה שייקשו ליישם אחת מהן במחקרם יהיו מחויבים ללמוד על אודותיה ממקורות אחרים, רחבים ומתודיים יותר, שהספר אינו מפנה אליהם. אם נישאר במטפורה של "קשת של גישות מחקריות", הרי הספר אכן מציג קשת, שהיא צבעונית ומעניינת, אך קשת זו נשארת בגדר תמונה רחוקה ולא נגישה.

חשוב לומר כי עצם טבעו של הספר כ"טעימות מתודולוגיות" אינו בבחינת חיסרון. הארת העושר הקיים במחקר הנרטיבי בנוגע לסוג החומרים המשמשים כנתונים, השיטות לאיסופם או הפקתם והשיטות לניתוחם - היא מטרה חשובה המצדיקה ספר. זאת ועוד, ההיכרות עם טווח האפשרויות המתודולוגיות הגלומות במחקר נרטיבי מעלה על נס את היצירתיות הכרוכה בסוג זה של מחקר ואת החופש - ובצדו האחריות - הנתון בידי חוקרים נרטיביים בעיצוב וכנייהול מחקריהם, וגם בכך יש חשיבות. ואחרון, הספר מדגים כתיבה של מאמרים המבוססים על מחקרים איכותניים. לאור המורכבות הכרוכה בכתיבה איכותנית (שלסקי ואלפרט, 1997), אוסף זה של דוגמאות עשוי להיות לעזר רב, בייחוד לחוקרים מתחילים (בהקשר זה חבל שעניינים טכניים האינהרנטים לכתיבה מדעית, כמו עריכה לשונית וכללי ציטוט, אינם מוקפדים תמיד). מכל הבחינות האלה יש לספר מסוג זה מקום בספרייה האיכותנית, בוודאי המקומית, וזאת בהסתמך על העובדה שספרות מתודולוגית יותר כבר קיימת, אם כי בהחלט זקוקה להרחבה (בעברית ראו השער הראשון בספר ניתוח נתונים במחקר איכותני; והשער השלישי בספר מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות).

אולם כדי למצות את התרומה הגלומה בספר מסוג זה, צריך שיתקיימו שלושה תנאים, שלטעמי חסרים בספר הנוכחי. ראשית, יש להבהיר, רצוי כבר בפתח הספר, את אופיו כ"טעימות מתודולוגיות". לו היו העורכות מדגישות שהספר אינו מבקש ללמד על "מודלים לניתוח נרטיבי", כפי שעשוי להשתמע מכותרת המשנה, אלא ליידיע את הקורא בדבר אפשרויות ניתוח שונות ובכך להזמינו להמשיך במסע של למידה - הייתה נמנעת אכזבה שהיא תוצאה של ציפיות יתר. שנית, דווקא לאור קוצר היריעה של הפירוט המתודולוגי במאמרים, חשוב היה להציג פרק מבוא (או כפי שמובא בספר - פתח דבר) מקיף ומעמיק, המציג סוגיות יסוד בניתוח נרטיבי ואת הפילוסופיה שעליה ניתוח זה מושתת, כפי שפירטתי קודם.

ושלישית, ודומה שזו המגבלה הבולטת מכולן, בספר מסוג זה חשוב היה לכלול הפניות לספרות ענפה, שממנה יוכל הקורא לשאוב ידע מפורט יותר. אם להמשיך במטפורה ה"טעימות",

היה חשוב להנחות את הקורא בדבר המקורות שבהם יוכל למצוא את המתכונים המדויקים לתבשילים השלמים שמהם רק טעם כאן. במתכונתו הנוכחית הספר מתעלם מספרים מרכזיים העוסקים בניחות נרטיבי (למשל Atkinson & Andrews, Squire & Tamboukou, 2008; Delamont, 2006; Clandinin, 2007; Clandinin & Connelly, 2000; Mishler, 1986; Riessman, 2008). במיוחד תמוהה העובדה שספרים מתודולוגיים מרכזיים בעברית בתחום המחקר האיכותני והמחקר הנרטיבי אינם מוזכרים כלל בספר (למשל צבר בן-יהושע, 2001; קסן וקרומר-נבו, 2010; שלסקי ואלפרט, 2007; שקדי, 2003, תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010). ההתעלמות מספרות זו אינה רק החמצה עניינית, שכן היא מצמצמת את תרומתו של הספר, אלא אף אינה הולמת את כללי הכתיבה האקדמית, המחייבים אותנו למקם את כתיבתנו בתוך הספרות הרלוונטית.

לסיכום, בשעה שמבחינת עולם התוכן שבו עוסקים המחקרים המוצגים בספר - הכשרת מורים בישראל - הספר מרים תרומה חשובה, דומה כי תרומתו המתודולוגית לתחום של ניתוח נרטיבים חשובה אך אינה שלמה. בסיום הקריאה אנו נותרים עם המסר שניתוח נרטיבים הוא שדה מגוון הכולל בתוכו טווח רחב של אפשרויות, אולם מהו בדיוק ניתוח מסוג זה, על אילו הנחות אפיסטמולוגיות הוא מושתת, ומה מבחין אותו מניתוח איכותני לא נרטיבי - הן שאלות שנותרות פתוחות. אם נגיע לקריאה בספר מצוידים בידע מבוסס על אודות מחקר נרטיבי וניתוח נרטיבי, דומה כי נוכל להפיק ממנו את המרב.

מקורות

- ליבליך, ע', תובל-משיח, ר' וזילבר, ת' (2010). בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה. בתוך ל' קסן וקרומר-נבו, מ' (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני (עמ' 21-42). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ספקטור-מרזל, ג' (2010). מגישה נרטיבית לפרדיגמה נרטיבית. בתוך ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות), מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות (עמ' 45-80). ירושלים ותל אביב: מאגנס ומכון מופ"ת.
- קסן, ל' וקרומר-נבו, מ' (2010). ניתוח נתונים במחקר איכותני. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- שלסקי, ש' ואלפרט, ב' (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט. תל אביב: מכון מופ"ת.
- תובל-משיח, ר' וספקטור-מרזל, ג' (2010). מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות. ירושלים ותל אביב: מאגנס ומכון מופ"ת.

- Alasuutari, P. (1997). The discursive construction of personality. In A. Lieblich & R. Josselson (Eds.), *The narrative study of lives* (pp. 1-20). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Andrews, M., Squire, C. & Tamboukou, M. (2008). *Doing narrative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Atkinson, P. & Delamont, S. (Eds.). (2006). *Narrative methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bamberg, M. (2007). Big or small: Why do we care? In M. Bamberg (Ed.), *Narrative: State of the art* (pp. 165-174). Amsterdam: John Benjamins.
- Clandinin, D. J. (Ed.). (2007). *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clandinin, D. J. & Connelly, F. M. (2000). *Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research*. San Francisco: Jossey Bass.
- Freeman, M. (2007). Life "on holiday"? In defense of big stories. In M. Bamberg (Ed.), *Narrative: State of the art* (pp. 155-163). Amsterdam: John Benjamins.
- Gergen, K. J. & Gergen, M. M. (1984). The social construction of narrative accounts. In K. Gergen & M. M. Gergen (Eds.), *Historical social psychology* (pp. 173-189). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. (2010). *Analyzing narrative reality*. London: Sage.
- Labov, W. & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experiences. In J. Helm (Ed.), *Essays on the verbal and visual arts* (pp. 12-44).
- Levi-Strauss, C. (1967). The story of Asdiwal. In E. Leach (Ed.), *The structural study of myth and totemism* (pp. 1-47). London: Tavistock.
- Mishler, E. G. (1986). *Research interviewing: Context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life-stories: Principles of selection in generating stories for narrative interviews. In R. Josselson & A. Lieblich